

Daytonski ustav: univerzalna ljudska prava i njihova negacija

SAŽETAK

Prva rečenica u preambuli Ustava Bosne i Hercegovine kaže da je taj Ustav „*utemeljen* na poštovanju ljudskog dostojanstva, slobode i jednakosti“. Utemeljen je, dakle, na najvišim dostignućima klasičnoga liberalizma, koji su sadržani u američkoj *Deklaraciji o neovisnosti* (1776), u francuskoj *Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina* (1789) i u *Ustavu Sjedinjenih Američkih Država* (1787). Pod liberalnim svijetom mislim na svijet koji se poziva na slobodu kao osnovnu ideju i kao temeljnu vrijednost koja čini bit dostojanstva svakoga čovjeka. Čovjek pojedinac ima pravo na život, slobodu i sreću. Danas je klasični liberalizam u krizi jer se u cijelom svijetu pretvorio u neoliberalizam, u kojem je ugrožena ne samo politička i ekonomska jednakost nego i sloboda i ljudsko dostojanstvo. Na jednoj strani stoje milijarderi, a na drugoj siromašna većina. Kriza liberalizma proizašla je iz krivoga poimanja čovjekove slobode, jer se zaboravilo da su ljudi rođeni slobodni i jednaki u dostojanstvu i pravima te da ih je Stvoritelj obdario neotudivim pravima na život, slobodu i sreću; zaboravljeno je, dakle, da je sloboda i dar i zadaća, da je čovjekova sloboda omogućena i izborena. Umjesto moralnog univerzalizma danas vlada imperijalni (politički) univerzalizam koji negira moralne principe i ljudska prava radi uvećanja svoje moći, bogatstva i interesa. Što je slobodniji od svoga egoizma, to je čovjek komunikativniji (više povezan s drugima), tako da se individualna sloboda i *communio* uzajamno pretpostavljaju i uključuju.

Na kraju treba reći da Brčko distrikt vrlo dobro funkcionira jer se u njemu poštuju univerzalna ljudska prava i partikularna (nacionalna i druga) prava. Brčko distrikt može biti uzor i državi Bosni i Hercegovini, i entitetima, i kantonima, i općinama. Ali, o tome skoro svi šute.

Ključne riječi: ljudsko dostojanstvo, sloboda, jednakost, klasični liberalizam, neoliberalizam, univerzalna ljudska prava, partikularna ljudska prava

* Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, mbabic@anubih.ba

UVOD

Prva rečenica u preambuli Ustava Bosne i Hercegovine kaže da je taj Ustav „*utemeljen na poštovanju ljudskog dostojanstva, slobode i jednakosti*“ (*based on respect for human dignity, liberty, and equality*). Time je rečeno da je daytonski Ustav utemeljen na najvećim dostignućima klasičnoga liberalizma, odnosno na principima liberalne demokracije. Američka *Deklaracija o neovisnosti* (*Declaration of Independence*) iz g. 1776. temelji se na liberalnim principima. U njoj je očit utjecaj Johna Lockeja i Thomasa Jeffersona koji se oslanjao na Lockeja. Jeffersonov je utjecaj očit, jer je on govorio o „samorazumljivim istinama“: „Mi držimo ove istine samorazumljivima: Svi su ljudi stvoreni jednakima i obdareni od svojega Stvoritelja određenim neotuđivim pravima, među kojima su život, sloboda i potraga za srećom.“ Vrhunac Francuske revolucije predstavlja *Deklaracija o pravima čovjeka i građanina* iz g. 1789, u kojoj se tvrdi da država postoji radi osiguravanja prava i sloboda pojedinca. Ta Deklaracija sadržava sedamnaest članaka, od kojih svaki govori o čovjekovoj slobodi, uključujući slobodu savjesti i slobodu religije. Prvi članak glasi: „Sva su ljudska bića rođena slobodna i jednaka u dostojanstvu i u pravima.“ U preambuli *Ustava Sjedinjenih Američkih Država* stoje isti liberalni principi, a istaknuti su *blagoslovi slobode nama samima i našem potomstvu*: „Mi, narod Sjedinjenih Država, da bismo stvorili savršeniju Uniju, uspostavili pravdu, osigurali unutrašnji mir, pobrinuli se za zajedničku obranu, unaprijedili opće blagostanje i pribavili blagoslove slobode sebi samima i svome potomstvu, propisujemo i donosimo ovaj Ustav Sjedinjenih Američkih Država.“ U američkoj *Deklaraciji o neovisnosti* stoji formulacija koja kaže da je prva dužnost države štiti *pravo na život*. Liberalizam štiti dostojanstvo svakoga čovjeka, a u tom dostojanstvu osobito čovjekovu slobodu da sam odlučuje te čovjekovu težnju za srećom, jer potiče privredni rast tako što štiti pravo na vlasništvo i na slobodno ekonomsko djelovanje.

LIBERALIZAM I NJEGOVI NEPRIJATELJI

Američki filozof Francis Fukuyama u svojoj knjizi *Liberalism and Its Discontents* [Liberalizam i njegovi nezadovoljnici], objavljenoj g. 2022. u izvorniku, kao i na njemačkom pod naslovom *Der Liberalismus und seine Feinde* [Liberalizam i njegovi neprijatelji], odgovara na pitanje zašto su diljem današnjega svijeta liberalne demokracije u krizi. Izlaganjem rezultata ove njegove knjige, ali i drugih njegovih djela, pokazat ću da se isti problemi i demokratski deficiti očituju u Bosni i Hercegovini kao i u cijelom liberalnom svijetu. Pod *liberalnim svijetom* mislim na svijet koji se poziva na slobodu kao osnovnu ideju i kao temeljnu vrijednost.

Liberalne ideje javljaju se sredinom 17. stoljeća, kad dolazi do mira među kršćanskim konfesijama, a to se dogodilo nakon Tridesetogodišnjega rata (1618–1648) Westfalskim mirom sklopljenim između katolika i protestanata. Ovi su konfesionalni ratovi trajali oko sto pedeset godina, tj. od pojave reformacije Martina Luthera g. 1517. pa do Westfalskoga mira. Oni su doveli do gubitka trećine stanovništva u Srednjoj Europi. Ljudi koji nisu smrtno nastradali umirali su od gladi i od raznih bolesti. U ovim su ratovima važnu ulogu odigrali ekonomski i socijalni činitelji: pohlepa za povećanjem posjeda bila je velika kod monarha koji su željeli prisvojiti crkvene posjede. Užas tih ratova proizašao je iz činjenice da su ratne stranke pripadale različitim kršćanskim konfesijama, koje su onoj drugoj htjele nametnuti svoju interpretaciju kršćanskih istina. To su bili užasno krvavi ratovi, jer se u njima provodilo religijsko (konfesionalno) čišćenje, koje se očitovalo u izreci *cuius regio eius religio* [čija je regija njegova je religija]. Kad u jednom kraju pobijede katolici, bivali su odande protjerani svi protestanti, i *vice versa*. Ako ljudi ne pripadaju državnoj religiji, dakle, ako je religija državna stvar, onda svi ljudi u toj državi moraju pripadati državnoj religiji. Ako joj ne pripadaju, moraju odatle odseliti ili će biti protjerani. Oni pak koji ne pripadaju državnoj religiji bivali su u početku ubijani i protjerivani, a kasniju su im dopuštali humano preseljenje. Tako se to zvalo za vrijeme rata protiv Bosne i Hercegovine, ali u konfesionalnim ratovima to se zvalo *ius emigrandi seu beneficium emigrationis* [pravo na iseljenje ili povlastica iseljenja]. U konfesionalnim ratovima ta se pojava nazivala religijsko čišćenje, u najnovijem ratu u BiH (1992–1995) etničko čišćenje, a nakon toga humano preseljenje. Zaključak glasi: čim su se u 16. i 17. stoljeću u jednoj državi pojavile dvije religije (zapravo dvije konfesije), došlo je do rata, jer su obje religije (konfesije) željele postati državna religija (državna stvar). Do mira je moglo doći samo emancipacijom države od religije, dakle, samo ako država nema svoju (državnu) religiju i ni svoj (državni) svjetonazor; ako svoj legitimitet ne dobiva više od religije; ako postane posve svjetovna (sekularna); ako su sve religije i svi svjetonazori ravnopravni pred državnim zakonima (usp. Fukuyama 2022: 7–22).

Nakon Francuske revolucije (1789), radi mira kao najvećega dobra, država više ne dobiva legitimitet od religije, nego od individuuma (od pojedinca). Sada se legitimitet države temelji na ljudskom umu koji je svim pojedincima zajednički i na ljudskom dostojanstvu koje pripada svim pojedincima i građanima. Politički um čovjeka pojedinca uvidio je da do mira među građanima može doći samo ako država služi životu koji je moguć samo u miru i sigurnosti. Engleski politički filozof Thomas Hobbes, koje je svoje najvažnije djelo napisao za vrijeme ili nakon građanskoga rata u Engleskoj (1642–1649), bio je monarhist. On je smatrao da čovječanstvo ne smije upasti u egoistički „rat

svih protiv sviju“, jer je, po njemu, čovjekov strah od nasilne smrti najmoćnija emocija, zajednička svim ljudima. Zato je, po Hobbesu, prva dužnost države zaštita *pravo na život*. Zbog toga formulacija sadržana u američkoj *Deklaraciji o neovisnosti* ističe: „život, slobodu i težnju za srećom“. Liberalizam, prema tome, štiti dostojanstvo svakoga čovjeka, a u tom dostojanstvu čovjekovu slobodu da sam odlučuje o svemu te čovjekovu težnju za srećom, jer liberalizam potiče privredni rast tako što štiti pravo na vlasništvo i na slobodno ekonomsko djelovanje (usp. Fukuyama 2022: 16–20).

Nakon Hobbesa engleski filozof John Locke ustanovio je da i tiranska država može ugroziti čovjekovu slobodu, pa je zato zahtijevao ograničenje državne moći konsenzusom njezinih državljana. Budući da živimo u pluralnom društvu, najvažniji princip života je tolerancija: ne samo da podnosimo (trpimo) druge i drukčije nego da ih prvenstveno poštujemo. Imamo pravo na svoju religiju i na svoj svjetonazor, ali ne smijemo ih nametati drugima. Zahvaljujući političkom umu uspostavljen je mir nakon konfesionalnih (vjerskih) ratova i država je tu da štiti ono što je zajedničko svim ljudima: ljudsko dostojanstvo. Štititi ljudsko dostojanstvo znači štititi ljudske slobode i ljudska prava. Država, dakle, štiti ljudsko dostojanstvo jer je ono zajedničko svim ljudima, a ono po čemu se ljudi razlikuju (religija, rasa, nacija, kultura) sada spada u građansko društvo. Francuska je revolucija proces sekularizacije dovela do vrhunca. Njezina *Deklaracija o pravima čovjeka i građanina (citoyen)* govori o državi kao političkoj organizaciji vlasti koja treba osigurati prirodna prava i slobode pojedinca. Temelj države, dakle, nije više religija, nego čovjek kao čovjek (individuum). Riječi *citoyen* [čovjek kao član države / polisa] i *bourgeois* [čovjek kao član građanskoga društva] očituju dvije novosti nakon Francuske revolucije. Prva se novost očituje u tome da je u političkoj teoriji i praksi došlo do odvajanja države i građanskoga društva. Država štiti opće dobro, a to je ljudsko dostojanstvo svakoga čovjeka (državljanina), a građansko društvo štiti posebno dobro svakoga čovjeka, tj. svakoga člana građanskog društva. U posebno dobro spada ono po čemu se mi ljudi razlikujemo među sobom, a razlikujemo se po religiji i po svjetonazoru. Druga se novost sastoji u odvajanju države od religije, što znači da moderna država nema više svoje (državne) religije ni svoga (državnog) svjetonazora (usp. Fukuyama 2022: 20–25).

U američkoj *Deklaraciji o neovisnosti* stoje sljedeće riječi: „Smatramo samorazumljivima sljedeće istine: svi su ljudi stvoreni jednaki.“ U američkom odvajanju države od religije težište je na slobodi religije, odnosno na religijskom pluralizmu, jer su svi ljudi jednaki, a u Francuskoj, u odvajanju države od religije, težište je na slobodi uma od nametanja bilo koje religije. Liberalna demokracija zahtijeva politički i ekonomski napredak tako što zagovara privatno vlasništvo i slobodno ekonomsko djelovanje, tj. tržišnu

ekonomiju. U klasičnom liberalizmu bio je važan ekonomski rast. Tako je – navodi Fukuyama u spomenutoj knjizi – između g. 1800. i današnjega vremena privredna učinkovitost porasla *per capita* oko 3.000 %. Rast je ostvaren na svim područjima ekonomske aktivnosti. Najveći zagovornici ranoga liberalizma mogli su se naći u srednjim društvenim slojevima, koje je Karl Marx kasnije nazvao buržoazijom. Podupiratelji Francuske revolucije bili su uglavnom pripadnici srednje klase (srednjega staleža), koji su htjeli zaštititi svoja vlasnička prava spram monarhije, a nisu bili zainteresirani da pravo glasa prošire na radnike i male građane (*sansculottes*, revolucionare koji su nosili obične duge hlače). Tako su se ponašali i američki oci, utemeljitelji američke liberalne države, koji su skoro isključivo potjecali iz doista bogate klase poslovnih ljudi i posjednika plantaža. James Madison tvrdio je da je država sposobna da štiti prava osoba i pravo na vlasništvo.

Madison je bio svjestan da iz nužne zaštite vlasništva neuskrtativo slijede društvene klase i nejednakost. Danas je liberalizam zapao u krizu, a u nju je upadao i tijekom svoga trajanja, ali je uvijek ustajao na novi život. Nakon Francuske revolucije liberalizam su potisnule na stranu desne i lijeve doktrine. Francuska je revolucija proizvela sljedećega važnog protivnika liberalizma – nacionalizam, jer su nacionalisti protivnici univerzalizma što ga je zastupao liberalizam. Situacija je eksplodirala g. 1914. izbijanjem Prvoga svjetskog rata, u kojem su milijuni ljudi izgubili živote, i taj je rat pripremio put za drugi veliki požar koji je započeo g. 1939. Porazom Njemačke, Italije i Japana g. 1945. postavljen je temelj za ponovno uspostavljanje liberalizma kao vladajuće ideologije demokratskog svijeta. Europljani su smatrali ludošću isključive i agresivne nacionalne politike te su najprije osnovali Ekonomsku zajednicu, a kasnije Europsku uniju, tako da stare nacionalne države potakne na kooperaciju koja se temelji na transnacionalnim strukturama. (usp. Fukuyama 2022: 26–30).

Sloboda pojedinca značila je također slobodu naroda od kolonijalizma, kojemu su bili podvrgnuti mnogi neeuropski narodi, i ta era završava padom portugalskoga kolonijalnog carstva ranih sedamdesetih godina prošloga stoljeća. Sjedinjene Američke Države imale su jaku ulogu u stvaranju strukture internacionalnih institucija, uključujući Ujedinjene Narode, Organizacije Bretton Woods, kao što su Svjetska banka i Svjetski monetarni fond, GATT (*General Agreement on Tariffs und Trade*) i kasnije Svjetsku trgovačku organizaciju (WTO, *World Trade Organisation*). Važnu su ulogu SAD imale u organiziranju NATO-a (Sjevernoga atlantskog pakta). Drugi konkurent liberalizmu bio je komunizam. Zaštita individualne slobode pripada najvažnijim principima liberalizma, jer oni povezuju liberalizam s demokracijom, koja uključuje jednakost ljudi pred zakonom i opće pravo

na političku participaciju u vlasti i na izbornu pravo. Nakon Francuske revolucije postaju jake napetosti između liberala koji traže zaštitu prava na vlasništvo i ljevice koja teži preraspodjeli blagostanja i dohotka, što bi trebala provesti država. U demokratskim država te su ciljeve zastupale socijalističke ili socijaldemokratske stranke, ali su se radikalni zastupnici demokratske jednakosti organizirali pod zastavom marksizma – lenjinizma i htjeli su potpuno napustiti liberalnu pravnu državu, a svu moć prenijeti na diktatorsku državu. Najveća prijetnja liberalnom međunarodnom poretku nakon g. 1945. bio je Sovjetski Savez i s njim povezane komunističke stranke istočne Europe i istočne Azije. Ipak se Sovjetski Savez urušio između g. 1989. i 1991, a s njime i navodni legitimitet marksizma – lenjinizma. Kina se pokušala integrirati u liberalni međunarodni poredak, a bivše komunističke zemlje u Europsku uniju i u NATO. (usp. Fukuyama 2022: 30–34).

Krajem 20. stoljeća mogla se ostvariti sretna koegzistencija liberalizma i demokracije u svijetu. Povezivanje liberalizma s demokracijom ublažilo je nejednakost među ljudima i omogućilo opće blagostanje, jer su demokratski izabrani zakonodavci poduzimali preraspodjelu bogatstva. Permanentno osiromašenje proletarijata tada nije nastupilo, kako ga je prognozirao marksizam, pa su članovi radničke klase postali zagovornici sistema. Razdoblje od pedesetih do sedamdesetih godina prošloga stoljeća Francuzi su nazvali „trideset slavnih godina“. To je bilo doba procvata liberalne demokracije u razvijenom svijetu. Ali nije to bilo samo vrijeme privrednoga rasta nego i vrijeme socijalne nejednakosti. Tada se javljaju pokreti za građanska prava i za prava žena. Komunistička društva su tvrdila da su nacionalne i socijalne probleme riješila, a u zapadnim liberalnim društvima mobilizacija baze pokazala se djelotvorna u društvenim promjenama. Da je liberalizam imao pozitivne učinke vidi se po uspjehu siromašnih azijskih država, koje su se pretvorile u visokorazvijene zemlje: Japan, Južna Koreja, Tajvan, Hong-Kong i Singapur. Reforme uvedene u Kini pod Dengom Siaom Pingom od g. 1978. zamijenile su centralna prava ograničenim pravom na vlasništvo i tako potaknule seljake i poduzetnike da smiju ulaziti u rizike i uživati u plodovima svoga rada. U istočnoj Aziji i Europi država je ostala važniji partner nego u Sjedinjenim Američkim Državama kad se radilo o tome da država pokrene privredni rast (usp. Fukuyama 2022: 31–33).

Liberalizam je imao niz nedostataka uzrokovanih izvana i iznutra. Sržne principe liberalizma doveli su do ekstrema njegovi zagovornici na desnoj i lijevoj strani političkoga spektra, do točke na kojoj se ovi principi negiraju. Osnovna misao liberalizma jest poštovanje i zaštita prava na individualnu autonomiju ili na samoodređenje. Ali taj je princip doveden do ekstrema tako što za desnicu autonomija znači pravo na slobodno stjecanje i prodaju dobara

i usluga bez miješanja države. Tako se ekonomski liberalizam u kasnom 20. stoljeću pretvorio u neoliberalizam, koji je doveo do grotesknih nejednakosti. Pojavili su se milijarderi, koji su bogatiji od cijeloga čovječanstva, a takva drastična nejednakost rezultat je slabljenja države, koju napadaju i desnica i ljevica. One državu čine nesposobnom da ubire poreze, a tako slaba država ne može ponuditi svojim građanima ni dobro zdravstvo ni dobro školstvo. Takva ekstremna verzija liberalizma izazvala je protureakciju: pojavu desnoga i lijevoga populizma (usp. Fukuyama 2022: 33–34).

Francis Fukuyama u knjizi *Liberalizam i njegovi neprijatelji* dokazao je da su Sjedinjene Američke Države odavno bile vodeća svjetska liberalna sila i svjetionik slobode razmjerno dugo za mnoge ljude u cijelom svijetu. Ali, s vremenom su američke institucije postale krute te ih je postalo teško reformirati, jer ih njihove elite instrumentaliziraju. Podjela vlasti u SAD zapala je u struju političke polarizacije, što praktično blokira institucije, pa one ne mogu obavljati svoje zadaće. To se, na primjer, uvijek iznova događa kod donošenja saveznoga budžeta. Ovo stanje Fukuyama opisuje u svojoj knjizi *Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy* [Politički poredak i politički raspad: Od industrijske revolucije do globalizacije demokracije] (usp. Fukuyama 2022: 175–176).

Klasični liberalizam prihvaća pluralizam kao stvarno stanje u društvu, dok ni nacionalističko-populistička desnica ni progresivna ljevica ne prihvaćaju stvarni pluralizam. Čvrstu jezgru nacionalističko-populističke desnice čine etnonacionalisti: oni se boje pluralnosti, zapravo druge rase, etnije, spola, religije i seksualne sklonosti; oni strahuju od populacijskih promjena, od toga da će njihovi mjesto zauzeti nebijeli imigranti, a u gradskim područjima od militantnih sekularnih progresivaca. S obzirom na populacijsku promjenu konzervativci se moraju odlučiti za jednu od dviju alternativa: zauzeti autoritarni kurs i osvojiti vlast te tako odbaciti demokratske izbore, ili svim sredstvima manipulirati izbornim rezultatima. U Njemačkoj su konzervativci nakon g. 1871. pokušali kontrolirati izbornu pravu i ograničiti moć zakonodavstva, a mnogi su od njih kasnije u Hitleru i njegovoj stranci našli alternativu progresivnoj ljevici. Britanski su pak konzervativci reagirali drukčije. Oni su prihvatili društvenu promjenu, ali su pokušali njome upravljati i time su stekli velik ugled i nove birače. Upravo su oni učvrstili britansku demokraciju (usp. Fukuyama 2022: 176–178).

U SAD konzervativci se danas nalaze pred sličnom odlukom. Konzervativni ekstremisti očito su uvjereni da je nasilje jedini put za zaštitu od ljevice. Zbog velikoga privatnog posjedovanja oružja moguće je zamisliti da bi otvorena primjena sile mogla postati trajan problem. Prijetnja od konzervativnih napora

u SAD dovodi do toga da oni pokušavaju ograničiti izbornu pravo i manipulirati izborima. Oni se pozivaju na neistinitu tvrdnju Donalda Trumpa o njemu kao žrtvi i na masovne izborne prijevare. Trump je sam priznao – kaže Fukuyama – sljedeće: Ako bi svaki američki birač izašao na izbore, „u ovoj se zemlji nikada više ne bi birao republikanac“. Iako mnogi konzervativci principijelno nisu protiv liberalne demokracije, oni ipak vjeruju da je protivnička strana pokrala izbore, jer ih informacijski i medijski sistem vode u tom smjeru. Nastavi li se djelovati tako, može doći do toga da oni buduće izborne rezultate uvijek mogu proglasiti nevažećima. A upravo to Republikansku stranku pretvara u protudemokratsku stranku. Umjesto takvoga djelovanja, američki konzervativci mogli bi prihvatiti demografsku promjenu i svojom konzervativnom politikom pridobiti nove birače, jer su na izborima g. 2020. mnoge manjine poduprle republikanske kandidate. Mnogi naivni useljenici u Ameriku konzervativni su i slijede staru viziju o američkom snu, umjesto lijevo usmjerene identitetske politike. Američki konzervativci moraju priznati postojanje *demografske pluralnosti i raznolikosti* i njih upotrijebiti za jačanje konzervativnih vrijednosti (usp. Fukuyama 2022: 178–179).

Progresivna ljevica ima sličan problem, jer nije sposobna prihvatiti stvarno postojeću pluralnost i raznolikost. Kod njih se pojam razlike odnosi prije svega na specifične vrste društvenih razlika kakve su rasa, etnicitet, spol i seksualna sklonost. Taj pojam često ne obuhvaća pluralizam mišljenja ili religioznih nazora. Krićka teorija društva lako proglašava cijelo društvo dijelom rasistićke i patrijarhalne strukture moći koja se nelegalno naslanja na svoje ranije povlastice. Duboko ukorijenjena religiozna uvjerenja o pobaćaju i istospolnom braku nisu za ljevicu nikakva prihvatljiva alternativa spram važnih moralnih tema, nego samo primjer bigoterije i predrasude, koje treba iskorijeniti. Ipak, progresivni građani moraju prihvatiti činjenicu da se otprilike polovica stanovništva u SAD ne slaže ni s njihovim ciljevima ni metodama i da vjerojatno neće moći u dogledno vrijeme uvjeriti ovu drugu polovicu u svoje ciljeve i metode. Konzervativci će se morati pomiriti s promjenom etnićke strukture stanovništva kao i s činjenicom da će žene i dalje zauzimati velik broj privatnih i profesionalnih pozicija i da se spolne uloge temeljito mijenjaju. Obje strane njeguju tihu nadu da će moći pridobiti veliku šutljivu većinu, koju, po njima, ometaju manipulativni mediji, lažna svijest i različite elite. Obje strane zaboravljaju da je klasićni liberalizam danas Amerikancima potrebniji nego ikad, jer su SAD (kao i druge liberalne demokracije) danas pluralnije nego što su bile ikada prije (usp. Fukuyama 2022: 179–181).

Klasićni liberali najprije moraju priznati da je država nužna i moraju prevladati neoliberalnu eru za koju je država neumoljivi neprijatelj privrednog rasta i individualne slobode. Da bi moderna liberalna demokracija ispravno

funkcionirala, mora postojati visoko povjerenje u državu, ali ne slijepo povjerenje, nego ono utemeljeno u spoznaji da država presudno služi važnim javnim ciljevima. U SAD građani pristaju uz najbizarnije teorije zavjere. A po tim teorijama mračne elite manipuliraju njihovom vladom i te mračne elite žele oduzeti građanima njihova prava. U očekivanju toga napada građani se moraju naoružati da se silom brane od države. I na ljevici postoji strah od države i prezir prema državi. Mnogi su ljevičari uvjereni da je država podređena moćnim poduzetničkim interesima, da CIA i NSA (*National Security Agency*) neprestano promatraju obične građane: potkopavaju njihovo pravo, a politika najprije štiti povlastice bijelaca. Obje, dakle, strane, desna i lijeva, sklone su diskvalificiranju države i vlade kao nekompetentnih, koruptivnih i nelegitimih (usp. Fukuyama 2022: 179–182).

Kad se desničari i ljevičari spore o državi, oni zaboravljaju da nije posrijedi veličina i domašaj države, nego *kvaliteta države*. Nijedan put ne vodi pored države, jer je učinkovita država nužna, što znači da država mora dostatno raspolagati ljudskim i materijalnim resursima da bi mogla pružati nužne usluge građanima. Moderna država mora biti *neosobna*, što znači da se prema građanima mora ophoditi na jednakoj i jedinstvenoj osnovi, a ne na osnovi osobnih, političkih i rodbinskih odnosa prema političarima na vlasti. Moderne se države moraju razračunati s mnoštvom kompleksnih političkih problema, počevši od makroekonomske politike, preko zdravstva i reguliranja radiofrekvencija, do vremenske prognoze i moraju imati pristup kvalificiranim ekspertima s jakom sviješću o javnim zadaćama. Liberalne države bile su dosad uspješne u ekonomskom smislu, ali privredni rast ne smije biti jedini kriterij uspješnosti. Privredni rast i očuvanje određene mjere jednakosti u podjeli dohotka i imetka važni su čimbenici iz ekonomskih i političkih razloga. Ako je jednakost prevelika, prijeti opasnost od protuakcije. Mnogim se liberalima raspodjela dohotka i imetka čini užasnom, ali je činjenica da sve moderne države obavljaju preraspodjelu resursa u većem ili manjem opsegu. Zadaća se sastoji u tome da se socijalna zaštita postavi na nosivu razinu koja javna dobra osigurava dugoročno, a da time ipak ne potkopava inicijativu (usp. Fukuyama 2022: 182–183).

Kao drugi liberalni princip Fukuyama uvodi federalizam, a uzeti ozbiljno federalizam znači proširiti decentralizaciju vlasti u korist nižih državnih razina, i to na veći skup zadaća, tako da niže razine mogu bolje uzimati u obzir želje građana. U Europskoj uniji taj federalizam nazivaju principom supsidijarnosti. Iako se može činiti poželjnim da se opći standardi primjenjuju u zdravstvu ili u zaštiti okoliša, ipak princip demokratskoga samoupravljanja mora imati prednost pred jedinstvenom primjenom, premda ona može biti poželjna u nekim slučajevima. Općenito se moraju pojedine države, zemlje i regije, sve

do uprava gradova i zajednica, baviti svakodnevnim problemima kakvi su odvoz smeća i rad policije te su one zato sklone pragmatičnom pristupu. Jedan od glavnih problema američke politike posljednjih godina sastoji se u tome da su lokalne razine inficirane polarizacijom na nacionalnoj razini, što umanjuje njihovu sposobnost da uspješno djeluju (usp. Fukuyama 2022: 183–184).

U Sjedinjenim Američkim Državama neke odluke u pojedinim državama dovode u pitanje prava utemeljena u američkom ustavu i time pogađaju bit liberalne demokracije. Na države koje su branile ropstvo, a kasnije *crne* zakone, savezna je vlada izvršila presudan utjecaj da priznaju pravnu jednakost Afroamerikanaca. Ta se tema ponovno vraća u američku politiku, jer je republikanska legislativa u pojedinačnim državama donijela zakone ili nacрте zakona koji bi mogli omogućiti poništavanje rezultata demokratskih izbora i otežati prakticiranje izbornoga prava, prije svega za Afroamerikance. Izborno je pravo nesumnjivo upisano u 15. dodatku Ustavu. To je temeljno pravo i savezna vlada u Washingtonu mora ga braniti svakom vlašću (usp. Fukuyama 2022: 184).

Treći opći liberalni princip tiče se slobode govora, koju u pravilu ugrožavaju vlade, ali je mogu ugroziti i medijski koncerni i internetske platforme koje neke glasove umjetno pojačavaju nasuprot drugima. Primjerena bi reakcija bila da država spriječi gomilanje privatne moći, na primjer, zakonima koji su protiv kartela i zakonima o natjecanju. Liberalna društva moraju poštovati privatnu sferu, jer je privatnost nužan uvjet koji pospješuje demokratsko savjetovanje i kompromis, i potreban je da individuum može iskreno i otvoreno izraziti svoje mišljenje. Privatnost je ujedno i posljedica liberalnog principa demokracije. Ako se priznaje pluralnost društva, ne mogu se građani obvezivati na uniformnost njihova mišljenja. Ipak se u SAD savezna vlada opasno približila, posljednjih godina, reguliranju ne samo seksualnog ponašanja mladih ljudi nego vrsti i načinu kako oni imaju misliti o seksualnosti (usp. Fukuyama 2022: 184–185).

Iako liberalna društva ne mogu biti slična s obzirom na svoje ciljeve, ipak ona ne mogu funkcionirati ukoliko se ne mogu složiti s obzirom na temeljne činjenice, jer bi to vodilo u epistemski (spoznajni) relativizam. Postoje provjereni postupci za ustanovljavanje faktičnih informacija, koji se već godinama primjenjuju u sudskim postupcima, u profesionalnom novinarstvu i u znanosti. Činjenica da i ove institucije mogu pogriješiti ne znači da bi one trebale izgubiti svoj privilegij informacijskih izvora. Postoje nužne norme koje pospješuju pristojnost i umni diskurs te podupiru demokratsku prosudbu u liberalnom društvu. Osim toga, norme, s obzirom na javna očitovanja i mišljenja, trebale bi se primjenjivati univerzalno (usp. Fukuyama 2022: 185–186).

Četvrti liberalni princip tiče se važećeg prava primata pojedinca pred pravima kulturnih grupa. Institucije moraju svoju pažnju usmjeriti više na prava pojedinca nego na prava grupa, jer je čovjek kao individuum nesvediv ni na jednu od svojih kolektivnih pripadnosti. Socijal-političke mjere trebale bi imati cilj da izjednačuju ekonomske razlike u cijelom društvu i zato bi se trebale usmjeriti na promjenjive kategorije kako što su socijalni slojevi stanovništva, a ne na nepromjenjive kategorije kao što su rasa i etnička pripadnost. Za Fukuyamu individualizam nije trajno obilježje zapadne kulture, kako to tvrde neki znanstvenici kritičke teorije društva. Individualizam je za Fukuyamu sporedni proizvod socio-ekonomske modernizacije, koja se postupno ostvaruje preko različitih društava. Treba reći, tvrdi Fukuyama, da ljudska autonomija nije neograničena. Liberalna društva polaze od jednakosti ljudskoga dostojanstva, koje je utemeljeno u čovjekovoj sposobnosti da donosi vlastite odluke. Iz toga je razloga individualna autonomija temeljno pravo i država je dužna da je štiti. Autonomija je temeljna liberalna vrijednost, ali nije jedino ljudsko dobro koje bi nadilazilo sve druge vizije dobrog života. Poštovanje autonomije trebalo bi služiti tome da se upravlja natjecanjem između duboko ukorijenjenih uvjerenja i da se između njih posreduje, a ne tome da svaki čovjek što više uvećava svoju osobnu autonomiju ili da vjeruje da je prisilno razaranje svakog oblika autonomije dobra stvar (usp. Fukuyama 2022: 187–188).

Mnogi su ljudi spremni prihvatiti ograničenje svoga izbornog prava tako što prihvaćaju određena moralna i religiozna načela koja ih povezuju s drugim ljudima ili tako što žele živjeti u naslijeđenoj kulturnoj tradiciji. Dodatni član Ustavu trebao bi, po Fukuyami, štititi slobodno prakticiranje religije, a ne služiti tome da građane štiti *od religije*. Uspješna liberalna društva imaju svoju vlastitu kulturu i svoje vlastito razumijevanje dobrog života, iako je njihova vizija slabije oblikovana od vizije društava koja se obvezuju na jednu jedinu religioznu doktrinu. Liberalna društva ne mogu biti neutralna ako se radi o vrijednostima koje su nužne kao što su osjećaj za zajednicu, tolerancija, otvorenost i aktivan angažman u postavljanju prioriteta u javnim poslovima. Ako liberalna društva žele ekonomski biti uspješna, moraju cijeniti inovaciju, poduzetništvo i spremnost na rizik. Društvo pak egoističkih pojedinaca, usmjerenih na same sebe, koji su jedino zainteresirani za maksimiranje svoga osobnog konzuma, nije nikakvo društvo (usp. Fukuyama 2022: 188–189).

Ljudi, po Fukuyami, nisu nikakvi akteri koji slobodno lebde i koji se mogu mijenjati po svojoj vlastitoj samovolji. U prvom redu, ljudi su fizički ograničeni svojim tijelom. Tehnologija je pridonijela tome da ljudi postanu oslobođeni od mnogih prisila koje im nameće njihova fizička priroda: oslobođeni su od najtežega rada, produžen im je životni vijek, oslobođeni su od mnogih bolesti

i zapreka te se njihovo iskustvo proširilo i dobivaju mnoštvo informacija koje kao pojedinci mogu prerađivati. Neki tehnolibertarijanci predočuju sebi budućnost u kojoj bi svaki čovjek mogao postati posve rastjelovljena svijest koja bi, opskrbljena kompjutorom, mogla u osnovi osigurati sebi vječni život. Stvarni svijet je, međutim, drukčiji. Naši su identiteti čvrsto ukorijenjeni u našim tijelima u kojima smo rođeni i u uzajamnim djelovanjima ovih tijela i okolnoga svijeta. Da smo mi individuumi, rezultat je interakcije naše svijesti i naših fizičkih tijela, kao i sjećanja na ove interakcije tijekom prošlih vremena. Osjećaji koje imamo korijene se u iskustvu naših fizičkih tijela. I naša se prava temelje na nužnosti da štitimo svoja fizička tijela i *svoju autonomnu svijest* (usp. Fukuyama 2022: 189–190).

Posljednji opći princip liberalnoga društva Fukuyama preuzima od starih Grka, koji su *umjerenost* (*sophrosýne*) smatrali jednom od četiriju glavnih kreposti. To su kod Platona mudrost, hrabrost, pravednost i umjerenost. U moderno vrijeme zanemarena je važnost umjerenosti, jer je u novom vijeku došlo do veličanja individuum, a to se veličanje pretvorilo u utilitarni i ekspresivni individualizam. Ako je individuum primarna realnost, onda je on zatvoren u sebe i nije sposoban za relaciju prema drugome. Fukuyama izražava svoju sumnju u uvjerenje da bi bezgranična sloboda i odstranjenje svih vanjskih ograničenja i prisila doveli do ispunjenja čovjekova bića. On ističe da čovjek ponekad postiže ispunjenje svoga bića onda kad prihvaća svoje granice. Zato trebamo postati ponovno svjesni principa umjerenosti – kako za ljude pojedince tako i za zajednice – jer je to ključ za ponovno oživljavanje klasičnoga liberalizma (usp. Fukuyama 2022: 190–191).

KRATAK KRITIČKI OSVRT

Fukuyama se približio rješenju, što znači da se približio novom poimanju slobode. Uvidio je da čovjekova sloboda nije neograničena, ali nije uvidio da je čovjekova sloboda omogućena, darovana, da je ona dar i zadaća. Prema *Francuskoj deklaraciji o pravima čovjeka i građanina*, svi su ljudi rođeni slobodni i jednaki, a prema *Američkoj deklaraciji o neovisnosti*, svi su ljudi stvoreni i Stvoritelj im je darovao neotuđiva prava na život, slobodu i na potragu za srećom.

IDENTITET. KAKO GUBITAK DOSTOJANSTVA UGROŽAVA NAŠU DEMOKRACIJU

U svojoj knjizi *Identity. The Demand for Dignity and the Politics of Resentment* objavljenoj g. 2018. (koju su Nijemci preveli pod naslovom *Identitet. Zahtjev za dostojanstvo i politiku srdžbe* g. 2019) Fukuyama nam jasno

pokazuje kako gaženje ljudskoga dostojanstva ugrožava liberalnu demokraciju. Današnja je politika u SAD prožeta nacionalizmom i srdžbom (bijesom), jer je takva reakcija ljudi čije je dostojanstvo povrijeđeno. Fukuyama se poziva na Platonovo poimanje duše, koja ima tri dijela. Srčani dio duše ima sposobnost prikloniti se jednom od ostalih dvaju dijelova: umnom ili požudnom. Rasprava se vodi u četvrtoj knjizi Platonove *Države*. *Srdžba* je ime za onaj dio duše koji je bijesan na onoga koji povrijedi njegovo dostojanstvo. To je prijevod grčke riječi *thymós*. Naime, *timos* je centar srdžbe i ponosa, dakle centar vrijednosnih sudova, i on je, po Fukuyami, jezgra današnje identitetske politike. U državi su ratnici nosioci *timosa*, hrabrosti: oni moraju biti hrabri i spremni riskirati svoj život za državu; njih motiviraju srdžba i ponos, a ne um ili požuda (usp. Fukuyama 2022: 29–42).

ZAKLJUČNE MISLI

Francis Fukuyama jasno nam je pokazao da je liberalna demokracija u SAD upala u krizu, jer se klasični liberalizam pretvorio u neoliberalizam. U klasičnom liberalizmu bile su važne tri vrijednosti: život, sloboda i težnja za srećom. Prva je dužnost države da štiti čovjekovo pravo na život, a to znači da čovjekov život može uspjeti samo u miru i sigurnosti. Klasični liberalizam prihvaća pluralizam kao osnovno stanje i toleranciju kao princip djelovanja u pluralnom društvu (tolerancija kao princip poštovanja drugoga). Ali, ako značajan dio društva ne prihvaća liberalne principe i pokušava ograničiti temeljna prava drugih ljudi te to pokušava provesti silom, onda liberalizam ne može sačuvati politički poredak. To se dogodilo u SAD prije g. 1861, kad je pitanje o ropstvu podijelilo zemlju i odvelo je u građanski rat. Druga je dužnost države da štiti ljudsko dostojanstvo tako što jamči pravo građanima na samoodređenje, tj. na slobodu, jer sloboda daje dostojanstvo čovjeku, a dostojanstvo pripada svim ljudima. Zakon štiti slobodu ili samoodređenje tako što jamči građanima pravo na slobodu mišljenja, udruživanja i vjerovanja. Tijekom vremena proširila se čovjekova autonomija i na pravo na sudjelovanje u političkim procesima odlučivanja. Treća dužnost države ili liberalne demokracije sastoji se u povezivanju liberalizma s ekonomskim rastom i s modernizacijom, a to uključuje pravo na privatno vlasništvo i na investicije, što znači da liberalizam omogućuje ekonomski prosperitet (usp. Fukuyama 2022, 21–25).

DAYTONSKI SPORAZUM

Mnogi autori – skoro svi – ističu da je Daytonski sporazum zaustavio rat u Bosni i Hercegovini. Jedni ističu da ovaj sporazum sam po sebi nije uzrok mnogim devijacijama u bosanskohercegovačkoj političkoj praksi. Problem je, naime, u političkoj volji političkih aktera koji ne žele djelovati u skladu s

liberalnim principima (usp. Kukić 2016: 231). Fukuyama ističe da je praktična zadaća liberalne države da jamči svojim građanima pravo na život, što znači da im jamči mir i sigurnost u kojima taj život jedino može uspjeti. Država Bosna i Hercegovina koliko-toliko omogućuje građanima mir i sigurnost, iako je bilo ubojstava na svim stranama, osobito nakon prestanka rata. Ali, to se događa i u SAD. Druga dužnost liberalne države jest da štiti dostojanstvo svakog čovjeka (građanina), što se u BiH često krši, a bit ljudskog dostojanstva jest sloboda iz koje čovjek odlučuje o sebi i svemu oko sebe. Individualna sloboda u BiH je ukinuta nacionalnim kolektivizmom, jer je važnija pripadnost nacionalnom kolektivu nego individualna autonomija. U praktičnom životu u BiH tri konstitutivna naroda ukinula su kolektivna prava ostalim narodima, a građanima njihova individualna prava (usp. Babić 2020). Ljudska prava su univerzalna i zato ih nacionalni kolektivizmi moraju poštovati. Nacionalna prava su partikularna, ali su ona u BiH važnija od univerzalnih ljudskih prava. U BiH vlada kolektivizam, jer ondje gdje jedan narod ima većinu, drugi su narodi obespravljeni. Dakle, većinski narod odlučuje o pravima manjinskih naroda.

Treća je zadaća liberalne države omogućavanje ekonomskoga prosperiteta. Ta se ekonomska sloboda pretvorila u ekonomski egoizam, jer je pojedincima važnija ekonomska korist od ljudskih prava i moralnih principa. Kao što u SAD postoje milijarder i slabljenje srednje klase, jednaka se tendencija pojavljuje u BiH. O tome je odlično pisao Žarko Papić u tekstu „Dejton i građansko društvo u Bosni i Hercegovini“: „U Bosni i Hercegovini srednji sloj ne postoji, društvo je socijalno podijeljeno na uski krug tajkunsko-političke oligarhije i veliku većinu osiromašenog stanovništva, bez posla i na minimumu egzistencije“ (Papić 2016: 211). Papić primjećuje da je odsutnost srednjega sloja jedan od razloga za pomanjkanje demokracije u BiH. Koliko nacionalni kolektivizam – koji razvija kult vođe – onemogućuje razvoj demokracije u BiH pokazuje nam Neven Anđelić, koji tvrdi da je elita na vlasti tijekom druge polovice osamdesetih godina prošloga stoljeća bila uspješna samo u organiziranju demokratskih izbora, ali je izbor bio nacionalistički. Nova vlast nakon Dayton, umjesto izvršne, zakonodavne i sudbene vlasti, uvela je diobu na bošnjačku, hrvatsku i srpsku vlast (usp. Anđelić 2024: 97). Osim toga, Latinka Perović u knjizi *Ruske ideje i srpske replike* primijetila je da je državni socijalizam u Jugoslaviji institucionalizirao „osnovne vrijednosti patrijarhalnog društva: kolektivizam, egalitarizam, zatvorenost i kult vođe“ (Perović 2019: 744). Te je vrijednosti još više institucionalizirao državni nacionalizam.

FRANCIS FUKUYAMA I HANS JOAS

U spomenutoj knjizi *Identitet* Fukuyama nam je pokazao da državne institucije i ljudi pojedinci često ponižavaju druge ne poštujući njihovo dostojanstvo. Nije dostatno samo da državne institucije poštuju dostojanstvo svakoga građanina nego je potrebno da i građani jedni drugima priznaju to dostojanstvo. U BiH svaki dan možemo vidjeti i čuti kako državne institucije i političari, političke stranke i obični ljudi ponižavaju ne samo pripadnike drugih naroda, religija ili kultura nego i pripadnike svoga vlastitog naroda. Istaknuti njemački filozof i sociolog Hans Joas, svjetski poznat i priznat u svojoj znanstvenoj sferi, u knjizi *Universalismus. Weltherrschaft und Menschheitsethos* [Univerzalizam. Vladavina svijetom i etos čovječanstva], objavljenoj g. 2025, dokazao je da je danas – i u prošlosti – ugrožen moralni univerzalizam, i to od svoga nastanka u osobinskom dobu, do danas. Ugrožavao ga je imperijalni (politički) univerzalizam, a to zapravo znači države i ljudi koji imaju najveću moć i koji nastoje instrumentalizirati moralni univerzalizam u svoje političke svrhe. Danas čovječanstvu prijete interimperijalni sukobi. Sjetimo se fašističkoga imperijalizma u prvoj polovici prošloga stoljeća, zatim staljinizma, nacionalsocijalizma i kineskoga komunizma te diktatura koje su vojnim pučevima došle na vlast (usp. Joas 2025: 857–900).

KRITIKA LIBERALNOG POIMANJA SLOBODE

Liberalno poimanje slobode prešućuje činjenicu da je sloboda omogućena, tj. da je sloboda i dar i zadaća. U liberalizmu – a osobito u neoliberalizmu – prešutno se pretpostavlja da je čovjek sam sebe rodio i sam sebe stvorio. U američkoj *Deklaraciji o neovisnosti* jasno stoji da su svi ljudi stvoreni jednaki i da ih je njihov Stvoritelj (*Creator*) obdario neotudivim pravima, među kojima su pravo na život, pravo na slobodu i pravo na potragu za srećom. U francuskoj *Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina* prvi članak glasi: „Svi su ljudi rođeni slobodni i jednaki u dostojanstvu i u pravima.“ U trosveščanom djelu *Sfere* Peter Sloterdijk je podvrgnuo razornoj kritici individualizam i sve individualističke ideologije. U prvom svesku *Sfera*, pod naslovom *Mjehuri*, Sloterdijk dokazuje da je čovjek od sama začeca u majčinoj utrobi *bipolarno biće* (usp. Sloterdijk 2000: 53–55), da *par* predstavlja stvarniju veličinu od individuumu. On tvrdi da je to „temeljna neuroza zapadne kulture što mora sanjati o subjektu koji sve promatra, imenuje, posjeduje“ (Sloterdijk 2000: 86); zatim tvrdi da je novovjekovni individualizam *placentalni nihilizam*, jer dijete u majčinoj utrobi ne može živjeti bez placente, a ako placentu smatramo *ničim (otpadom)*, onda se to zove nihilizam (usp. Sloterdijk 2000: 488). U trećem svesku, pod naslovom *Pjene*, Sloterdijk nam pokazuje da se život

razvija multifokalno. Slikom *pjene* on želi istaknuti pluralizam svjetova i nadilaženje novovjekovnoga individualizma (usp. Sloterdijk 2004: 23–24). Na kraju ovoga sveska navodi rečenicu Friedricha Nietzschea koja glasi: „Ti je starije od ja.“ Nju je preuzeo iz *Zaratustre* (Nietzsche 1991: 53). Neposredno nakon njega navodi Maxa Schelera, koji slijedi Nietzschea kad naučava primat ljudske usmjerenosti na drugoga. Scheler tvrdi: „Tistvo je najfundamentalnija kategorija ljudskog mišljenja“ (citirano prema: Sloterdijk 2004: 464).

Jürgen Habermas u knjizi *Između naturalizma i religije: filozofski članci* (2009: 19) tvrdi da fenomen samosvijesti nije nešto prvotno, jer je pogled druge osobe čini subjektom i individuumom: „Samo jer smo prvotno povezani s drugima, možemo postati pojedinačni“, jer „subjektivirajući pogledi drugoga imaju individuiraću snagu“. Najveći franjevački mislilac Ivan Duns Škot tvrdi da je individualni bitak najsavršeniji, jer iz njega proizlazi najveća savršenost koja se zove sloboda, a ona nas oslobađa od prirodnoga egoizma i povezuje nas u zajednicu s drugima: što je čovjek individualniji, to je po slobodi komunikativniji. Sloboda se ostvaruje u moralu i ljubavi. Individuum i *communio* uzajamno se pretpostavljaju i uključuju.

LITERATURA

- Anđelić, Neven (2024) „Bosna i Hercegovina: od monolitne jednostranačke vlasti do anarhičnog višestranačja“. U: Mirko Pejanović (ur.), *Državnost Bosne i Hercegovine u XX i XXI stoljeću: historijski izazovi i dostignuća u razvoju državnosti Bosne i Hercegovine. Zbornik radova. Posebna izdanja, knj. CCXII, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 20*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 97–115.
- Babić, Mile (2019) *Secundum loca et tempora. Ljudska egzistencija i dodirne teme*. Sarajevo: Svjetlo riječi.
- Babić, Mile (2020) „Prilog diskusiji“. *Dijalog* 3–4, 175–176.
- Duns Škot, Ivan (2012) *Sloboda uzvišenija od nužnosti*. Priredio, s latinskoga preveo, tumačenja dodao i bilješkama popratio Mile Babić. Zagreb: Naklada Breza.
- Fukuyama, Francis (2019) *Identität. Wie der Verlust der Würde unsere Demokratie gefährdet*. Aus der amerikanischen Englisch von Bernd Rullkörtter. Hamburg: Hoffmann und Campe Verlag.
- Fukuyama, Francis (2022) *Der Liberalismus und seine Feinde*. Aus der amerikanischen Englisch von Karlheinz Dürr. Hamburg: Hoffmann und Campe Verlag.
- Habermas, Jürgen (2009) *Između naturalizma i religije: filozofski članci*. S njemačkoga preveo Sulejman Bosto. Sarajevo: Tugra.
- Joas, Hans (2025) *Universalismus. Weltherrschaft und Menschheitsethos*. Berlin: Suhrkamp Verlag.
- Kukić, Slavo (2016) „Nespojivost daytonskih hipoteka i društva evropskih naroda kao cilja“. U: Mirko Pejanović i Zijad Šehić (ur.), *Simpozij Daytonski mirovni sporazum*

i budućnost Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 19. novembra/studenoga 2015. godine. Zbornik radova. Posebna izdanja CLXVI, Odjeljenje društvenih nauka 7, Odjeljenje humanističkih nauka 44. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 231–246.

Nietzsche, Friedrich (1991) *Tako je govorio Zaratustra: knjiga za svakoga i ni za koga*. Prijevod i pogovor Danko Grlić. Zagreb: Naprijed

Papić, Žarko (2016) „Dejton i građansko društvo u Bosni i Hercegovini“. U: Mirko Pejanović i Zijad Šehić (ur.), *Simpozij Daytonski mirovni sporazum i budućnost Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 19. novembra/studenoga 2015. godine. Zbornik radova. Posebna izdanja CLXVI, Odjeljenje društvenih nauka 7, Odjeljenje humanističkih nauka 44. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 211–217.*

Perović, Latinka (2019) *Ruske ideje i srpske replike*. Sarajevo: University Press – Izdanja Magistrat.

Sloterdijk, Peter (2000) *Sphäre I: Blasen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Sloterdijk, Peter (2004) *Sphäre I: Schäume*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

The Dayton Constitution: Universal Human Rights and Their Negation

ABSTRACT

The first sentence in the preamble of the Constitution of Bosnia and Herzegovina states that this Constitution is “founded on respect for human dignity, freedom and equality”. It is therefore founded on the highest achievements of classical liberalism, which are contained in the American Declaration of Independence (1776), the French Declaration of the Rights of Man and of the Citizen (1789), and the Constitution of the United States of America (1787). By the liberal world, I mean a world that calls for freedom as a basic idea and a fundamental value that constitutes the essence of the dignity of every human being. Every individual has the right to life, liberty, and happiness. Today, classical liberalism is in crisis because it has turned into neoliberalism all over the world, in which not only political and economic equality, but also freedom and human dignity are threatened. On one side stand the billionaires, and on the other, the majority of the poor. The crisis of liberalism arose from a wrong understanding of human freedom, because it was forgotten that people are born free and equal in dignity and rights and that the Creator endowed them with inalienable rights to life, liberty, and happiness. It was forgotten, therefore, that freedom is both a gift and a task, that man’s freedom is enabled and won. Instead of moral universalism, imperial (political) universalism reigns today, denying moral principles and human rights to increase its power, wealth, and interests. The freer he is from his egoism, the more communicative a person is (more connected to others), so that individual freedom and *communio* mutually presuppose and include each other.

Finally, it should be said that the Brčko District functions very well because it respects universal human rights and particular (national and other) rights. Brčko District can be a model for the state of Bosnia and Herzegovina, entities, cantons, and municipalities. But almost everyone is silent about it.

Keywords: human dignity, freedom, equality, classical liberalism, neoliberalism, universal human rights, particular human rights

AKADEMIK ZLATKO UGLJEN

U sarajevskoj Umjetničkoj galeriji 7. februara 2026. godine promovirana je knjiga “Zlatko Ugljen – arhitektura/ kritike/ osvrti/ intervju” u izdanju Dobre knjige iz Sarajeva. Redakcija Dijaloga objavljuje autorizirana izlaganja akademika Nikole Bašića, prof. dr. fra Marka Karamarića, prof. dr. Erdina Salihovića, književnika Mile Stojića i prof. dr. Nine Ugljen o knjizi ovog velikog arhitekta, redovnog člana Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

